
ANNALS
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XXI, 2

SECTIO K

2014

Wydział Politologii UMCS

WOJCIECH ZIĘTARA

*Doktryna polityczna fabianizmu przełomu XIX i XX wieku**

Fabianism political doctrine in the late nineteenth and early twentieth century

ABSTRAKT

Towarzystwo Fabiańskie jest socjalistyczną organizacją założoną w Londynie w 1884 roku. Pięć lat później przedstawiono publikację *Eseje fabiańskie*, które stanowiły główne założenia doktryny politycznej, nazwanej fabianizmem. Do kluczowych idei zalicza się gospodarkę kolektywistyczną, municipalizm, państwo socjalistyczne, idee demokracji. Fabianie uznali, że zmiany powinny mieć charakter gradualistyczny i pokojowy, z przestrzeganiem obowiązującego prawa przy równoczesnym podkreślanu znaczenia tradycji brytyjskiej w kształtowaniu wspólnoty narodowej. Równocześnie fabianie odrzucili rozwiązania propagujące indywidualizm i ustrój kapitalistyczny, rewolucyjne i utopijne zmiany systemu społecznego i politycznego. Jednak doktryna nie znalazła szczególnego zainteresowania politycznego i społecznego w Europie ze względu na jej lokalny i pragmatyczny charakter.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Fabiańskie, fabianizm, doktryna polityczna, Wielka Brytania, system polityczny, municipalizm

* W artykule wykorzystano wybrane fragmenty opublikowane w książce mojego autorstwa *Towarzystwo Fabiańskie w latach 1884–1939*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, ss. 522. Zostały one zmienione, uzupełnione lub rozszerzone.

WSTĘP

Doktryna polityczna Towarzystwa Fabiańskiego (The Fabian Society) nie zajmuje należnego jej miejsca wśród historycznych doktryn politycznych. Konfrontacja fabianizmu z wielkimi doktrynami starożytności, średniowiecza czy późniejszych epok wypada dla niego na niekorzyść ze względu na hermetyczność jako doktryny *stricte* brytyjskiej. Fabianizm powstał w wyniku nawiązania do inspiracji ideowych głównie wśród myślicieli brytyjskich. W związku z tym można przyjąć, że miał on szansę rozwoju w Wielkiej Brytanii, a nie na kontynencie europejskim. Odrębność i specyfika brytyjskich rozwiązań ustrojowych skazywały fabianizm, jako kolejną doktrynę brytyjską, na pozostawanie doktryną o znaczeniu lokalnym.

Zapewne byłoby tak, gdyby nie czas powstania i rozwoju fabianizmu. Powstanie organizacji i przedstawienie poglądów politycznych przypadło na przełom XIX i XX wieku. Mogła ona w pełni wpisać się w rozwój ruchu robotniczego. Wspólnota interesów sprawy robotniczej zdecydowanie przekraczała poziom lokalny i niejednokrotnie prowadziła do działań na płaszczyźnie międzynarodowej¹. Towarzystwo Fabiańskie było organizacją socjalistyczną założoną w Londynie w 1884 roku. W związku z powyższym miało jednak możliwość szerszego propagowania fabianizmu aniżeli tylko na arenie lokalnej. Wykorzystując działalność na poziomie międzynarodowym, można było upowszechnić poglądy na funkcjonowanie państwa. Jeśli jednak nie do końca się to udało, to należy postawić pytania badawcze: dlaczego fabianizm nie odegrał znaczącej roli w procesie kształtowania doktryny socjalistycznej w Europie? Jakie poglądy na temat państwa prezentowali fabianie? Czy istniały czynniki wewnętrzne lub zewnętrzne, które mogłyby wpłynąć na rozwój doktryny bądź ograniczyć go? Jeżeli nie udało się odegrać znaczącej roli na arenie międzynarodowej, to należy przedstawić potencjał organizacji na arenie krajowej. Jaki wpływ mieli fabianie na tożsamość ideową brytyjskich lewicowych partii politycznych? Czy wybrane elementy doktryny fabianizmu zachowały swoją aktualność? W jakim stopniu współczesny fabianizm stanowi kontynuację fabianizmu przełomu XIX i XX wieku?

TOWARZYSTWO FABIAŃSKIE JAKO ORGANIZACJA SOCJALISTYCZNA

Organizacja wyłoniła się w wyniku działań podjętych przez Percivala Chubba i Thomasa Davidsona w ramach Wspólnoty Nowego Życia (Fellowship of the New Life) założonej w 1883 roku. Celem Wspólnoty było dążenie do przebudowy społeczeństwa zgodnie z najwyższymi zasadami moralnymi [Shaw 1892: 3]. Moralność odwołująca się

¹ Najlepszą egzemplifikacją współpracy międzynarodowej ruchu robotniczego było powołanie Międzynarodowego Stowarzyszenia Robotników (Pierwszej Międzynarodówki) w Londynie w 1864 roku, a po jego upadku wznowienie działalności w ramach Drugiej Międzynarodówki, począwszy od 1891 roku.

do metafizyki św. Tomasza z Akwinu, a ponadto zawierająca elementy romantyzmu, spirytualizmu i pozytywizmu w połączeniu ze słabością organizacyjną doprowadziła do podjęcia przez niektórych członków działań rozłamowych. W ich wyniku w 1884 roku wyłoniło się Towarzystwo Fabiańskie. Cechą znamioną okresu początkowego było to, że założyciele zaczerpnęli od Wspólnoty Nowego Życia bardzo ogólny cel swojej działalności: „Towarzystwo zostało utworzone w celu pomocy w rekonstrukcji społeczeństwa poprzez wysokie standardy moralne” [Pease 2006: 34]. Wspomniana rekonstrukcja społeczeństwa wpisywała nowo powstałą organizację w zakres ugrupowań protestu i zmiany systemowej, jednak nie sprecyzowano poglądów politycznych. Było pewne, że fabianie sympatyzują z socjalizmem, ale nie wyjaśniano, z jakim jego nurtem. Dla samych członków była to sytuacja niezbyt komfortowa², która zarazem utrudniała rozwój organizacji³. Pewną wskazówką interpretacyjną mogła być osoba patrona: Kwintusa Fabiusza Kunktatora. Jego zachowawcza i ostrożna postawa militarna w okresie drugiej wojny punickiej z Hannibalem, sprowadzająca się do nieustannego nękania wroga, jednak bez doprowadzenia do bitwy bezpośredniej, nakazywała odczytywać działalność fabian rozłożoną w długiej perspektywie czasowej. Był to element taktyki i sposobu działania bez sprecyzowania celu teże działalności.

W zaistniałej sytuacji Towarzystwo mogło stać się jedną z wielu organizacji samorozwojowych i samokształcących członków, jakich ówczesnie było bardzo wiele [Ziętara 2013: 156]⁴. Ostatecznie tak się nie stało, a organizacja uzyskała znaczące miejsce na lewej stronie brytyjskiej sceny politycznej. Było to możliwe dzięki wejściu do organizacji nowych członków: wizjonerów, ludzi pełnych pasji poznawczych i znaczącego rozwoju intelektualnego oraz o sprecyzowanych poglądach politycznych. W latach 1884–1886 do organizacji dołączyli: George Bernard Shaw, Sydney Olivier, Sidney Webb, Graham Wallas, William Clarke, Annie Besant. Jest rzeczą znamioną, że wyżej wymienione osoby, wsparte jedynie jednym z założycieli – Hubertem Blandem, napisali w 1889 roku *Eseje fabiańskie* (*Fabian Essays*), które stanowiły zarys doktryny fabianizmu. To, co początkowo mogłoby wydawać się słabością, u fabian stanowiło o ich sile i wpływach. Bez wyraźnie zarysowanych poglądów politycznych, a jednocześnie będąc otwartymi i chłonnymi wszelkich idei, fabianie nieustannie rozszerzali listę swoich ideowych inspiracji. W dużej mierze stałemu rozwojowi intelektualnemu zawdzięczali oni rosnący potencjał polityczny. Fabianie musieli poznać, przedyskutować, zrozumieć, zaakceptować lub odrzucić znaczącą

² Edward P. Pease stwierdził, że było rzeczą nienaturalną, iż rewolucyoniści chcieli zmieniać społeczeństwo, a nie byli pewni swoich racji i nie mieli pomysłu, jak się do tego zabrać [Pease 2006: 41].

³ Norman MacKenzie i Jeanne MacKenzie stwierdzili, że fabianie rozpoczęli swoją działalność jakby od niechcenia. Praktycznie doprowadzili do spotkania założycielskiego, ale nie wiedzieli, co dalej mieli robić. Nawet nie było jasne, jak dalece różnią się od grupy, z której wyszli [MacKenzie 1978: 27].

⁴ Dla przedstawicieli inteligencji, która zdominowała Towarzystwo Fabiańskie, przestrzeń miejska stanowiła doskonałą bazę do rozwoju intelektualnego. Nie zawsze byli w stanie, ze względu na ograniczenia finansowe, wykorzystać wszystkie możliwości. Dlatego G. B. Shaw podsumował: „Herbaciarnia była ich klubem, Muzeum Brytyjskie było ich biblioteką, a wykłady otwarte ich uniwersytetem” [cyt. za: MacKenzie 1979: 29].

liczbę istniejących i pojawiających się w drugiej połowie XIX wieku doktryn politycznych. Wśród inspiracji możemy odnaleźć wpływy anarchizmu, czartyzmu, marksizmu oraz myśli Johna Staurta Milla, Augusta Comte'a, Karola Darwina, Herberta Spencera, Jeremy'ego Benthama, Johna Ruskina, Henry'ego George'a, Williama Morrisa, Roberta Owena, Charlesa Kingsleya, a nawet Arystotelesa czy Giuseppe Mazziniego [Kang 1979: 418].

Należy wyjaśnić, że pomimo pojawienia się w gronie inspiracji fabiańskich marksizmu nie stanowił on inspiracji wiodącej. Właściwie zarówno dla fabianów, jak i dla brytyjskich elit polityczno-gospodarczych marksizm był negatywnym punktem odniesienia. Jak zauważył Kirk Willis [1977: 418], „wprowadzenie i upowszechnienie myśli marksistowskiej w Wielkiej Brytanii był to proces powolny i trudny”. Proces ten został rozłożony na ponad pięćdziesiąt lat, począwszy od połowy XIX wieku. Gdy marksizm triumfalnie rozwijał się w Europie kontynentalnej, na Wyspach Brytyjskich został odrzucony lub co najwyżej uznany przez mało znaczące organizacje i stowarzyszenia polityczne. Praktycznie jedyną partią polityczną działającą pod koniec XIX wieku w Wielkiej Brytanii pod agendą marksistowską była Federacja Socjaldemokratyczna (The Social Democratic Federation)⁵. W dużym stopniu było to związane z niezajomością myśli marksistowskiej. Brytyjczycy dostrzegli wpływ krajowej myśli ekonomicznej na dynamiczny rozwój ich państwa w XIX wieku, dlatego wychodzili z założenia, że nie należy bliżej poznawać zagranicznej myśli polityczno-ekonomicznej. Byli zbyt dumni ze swojej tradycji ideowej, która doprowadziła ich do uzyskania statusu potęgi gospodarczo-militarnej, aby zainteresować się nowymi kierunkami myślowymi⁶. Jednocześnie brytyjscy ekonomiści ignorowali myśl marksistowską albo krytykowali Marksa za to, że niszczył wartości etyczne, tj.: samodzielność, zapobiegliwość, uczciwość, przedsiębiorczość i wartości polityczne – wolne wybory, system wielopartyjny i odpowiedzialność parlamentarną, oraz za hipotezę psychologiczną sprowadzającą się do stwierdzenia, że prawdziwą istotą natury ludzkiej był egoizm i oparcie się w działaniu głównie na własnym interesie

⁵ Do inspiracji marksistowskich pod koniec XIX wieku nawiązywali członkowie m.in.: Ligi Socjalistycznej (The Socialist League) czy Towarzystwa Socjalistycznego w Hammersmith (The Hammersmith Socialist Society). Obie organizacje miały charakter elitarny i krótkotrwały, a przez to ich wpływy polityczne były bardzo ograniczone.

⁶ Fabianie byli także głęboko osadzeni w monarchicznej tradycji narodowej. George Bernard Shaw wręcz stwierdził, że ktoś, kto nie był Brytyjczykiem, nie powinien analizować istoty państwa brytyjskiego, ponieważ nigdy go nie pozna: „Mars był cudzoziemcem, który niczym Bóg, uznał, że może analizować politykę kapitalistyczną, jednocześnie nie rozumiejąc istoty brytyjskiego systemu” [Holroyd 1998: 104]. Z jednej strony, szacunek dla brytyjskich osiągnięć, który mógł prowadzić do dalszego rozwoju, ale z drugiej strony, pycha i ignorancja, które wobec niedostrzegania zmian zachodzących w świecie doprowadziły do upadku Imperium Brytyjskiego. Historia myśli politycznej była pełna przykładów dowodzących, że istotę państwowości poszczególnych państw najlepiej poznali cudzoziemcy, a nie myśliciele krajowi. W tym miejscu warto wspomnieć chociażby o dwóch przypadkach, gdy Francuzi, z jednej strony, Karol Monteskiusz inspirował się brytyjskim systemem brytyjskim, a z drugiej strony, Alexis de Tocqueville analizował istotę amerykańskiego systemu politycznego i społecznego. Pomimo upływu lat obie koncepcje i analizy nie straciły na swojej aktualności.

[Willis 1977: 455]. Ponadto w Anglii marksizm rozwinął się później aniżeli ruch związkowy, tymczasem w Niemczech i Francji to związki zawodowe były zakładane przez partie marksistowskie. To zasadnicza różnica, której nie udało się przewyciężyć marksistom, i związki zawodowe zachowały swoją dominującą rolę, osłabiając w ten sposób potencjał myśli marksistowskiej⁷. Dodatkowym argumentem osłabiającym wpływy marksizmu w Wielkiej Brytanii było to, że Federacja Socjaldemokratyczna była przede wszystkim organizacją robotniczą, a nie intelektualną, natomiast we Francji i w Niemczech partie były, po pierwsze, intelektualne, a po drugie, nie miały w ruchu robotniczym żadnych konkurentów politycznych.

Ponadto Wielką Brytanię od pozostałych państw odróżniało dziedzictwo intelektualne. Niemiecka tradycja filozoficzna, do której nawiązywał Karol Marks, była mocno idealistyczna, natomiast francuska była zarówno rewolucyjna, jak i socjalistyczna (Saint-Simon, Fourier, Louis Blanc, Proudhon, Blanqui), podczas gdy brytyjska nie była w żaden sposób idealistyczna, rewolucyjna i socjalistyczna tylko racjonalistyczna, ewolucyjna i liberalna [Willis 1977: 455–459].

Nie zmieniło tego powstanie partii socjalistycznych w Anglii, ponieważ nawet one uznały, że marksizm w wersji oryginalnej był nie do zaakceptowania dla Brytyjczyków. Dlatego socjalizm brytyjski był zdecydowanie słabszy w zakresie determinizmu, odrzucił walkę klas, a koncentrował się na rozwiązywaniu problemów społecznych [Vlam 1951: 72–77].

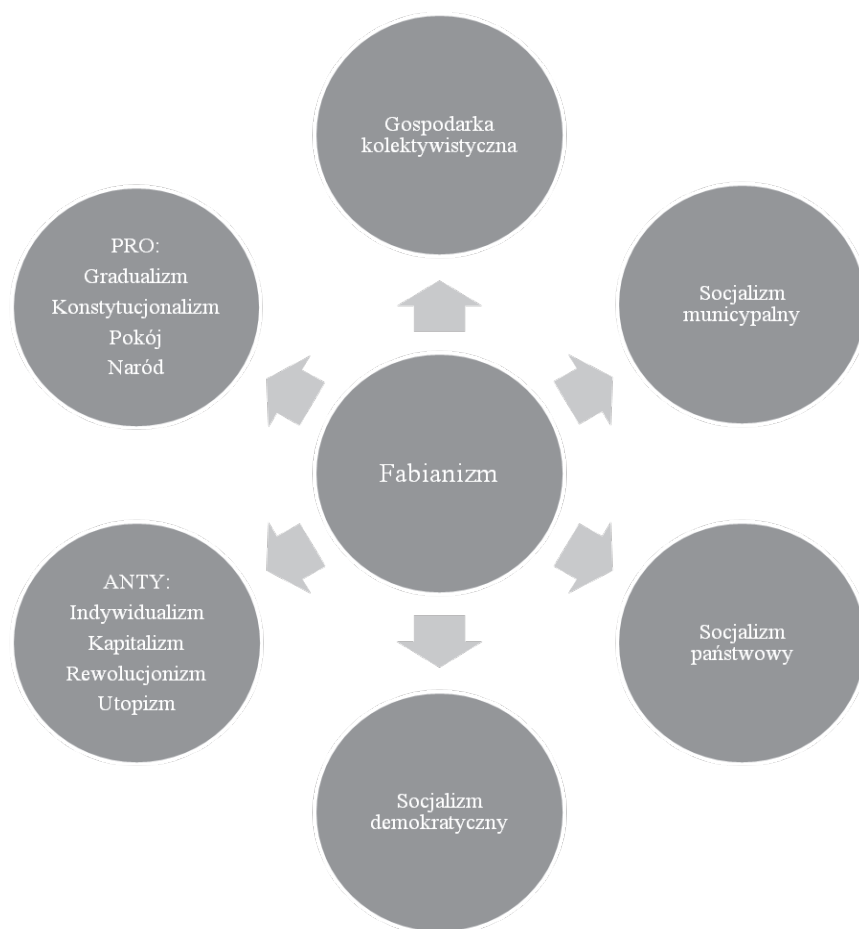
W pewnym stopniu o marginalizacji marksizmu zdecydowali także sami fabianie. W ramach swojej doktryny uznali rewolucyjną koncepcję marksizmu za nieprzystającą do realiów brytyjskich. W ten sposób upowszechniając potrzebę rekonstrukcji społeczeństwa starali się nadać jej kształt możliwy do zaakceptowania przez Brytyjczyków.

Socjalizm w wersji fabiańskiej był syntezą istniejących poglądów społeczno-politycznych, które fabianie pod koniec XIX wieku przejęli i twórczo rozwinęli na początku wieku XX. Do kluczowych idei należy zaliczyć opowiedzenie się za gospodarką kolektywistyczną, municypalizmem, państwem jako głównym podmiotem organizacji stosunków społeczno-politycznych oraz rozwiązaniami demokratycznymi w systemie politycznym państwa. Jednocześnie uznali, że zmiany powinny mieć charakter gradualistyczny⁸. Fabianie byli zwolennikami działań pokojowych, z za-

⁷ Takimi samymi spostrzeżeniami podzielił się Zygmunt Bauman [1959: 60–61]: „Organizacje oparte na socjaliźmie typu marksistowskiego zaczęły pojawiać się w Anglii w okresie, gdy istniały już rozbudowane i okrzeple związki zawodowe, których wpływy głęboko były zakorzenione w praktyce i świadomości klasy robotniczej. Mimo że związki zawodowe uformowały specyficzną, trade-unionistyczną politykę, że opanowane były przez liberałów, zdołały zaskarbić sobie szacunek, sympatię i zaufanie swoich członków (a członkami tymi była cała aktywna politycznie część klasy robotniczej), gdyż w walce ekonomicznej zapewniały im systematyczną poprawę warunków życiowych, podwyżki płac, skracanie godzin pracy, a nawet szereg świadczeń socjalnych. Do mas robotniczych dotrzeć można było wówczas jedynie przez związki zawodowe, przez oportunistyczne w danym momencie związki – a fakt ten niełatwo było socjalistom marksistowskim zrozumieć. Kiedy go zrozumieli, było już za późno”.

⁸ Roman Tokarczyk [1998: 150] podsumował, że: „gradualizm jest uznawany za istotę socjalizmu fabiańskiego, a istotą gradualizmu jest reformizm. Reformistyczny gradualizm czy też gradualistyczny

chowaniem istniejącego porządku prawnego. Ponadto nawiązywali do tradycji brytyjskiej w kształtowaniu wspólnoty narodowej. Równocześnie odrzucili rozwiązania propagujące indywidualizm i ustrój kapitalistyczny, rewolucyjne zmiany porządku społecznego i politycznego przy jednoczesnym propagowaniu systemu utopijnego (patrz schemat).

Schemat. Doktryna polityczna fabianizmu

Źródło: opracowanie własne.

reformizm wyraża maksyma »Natura nie czyni skoków« (*Natura non fecit altus*). Odwołuje się ona do idei stopniowości, ciągłości i jednolitości rozwoju procesów społecznych, którą winni uwzględniać reformatorzy dokonujący zmian społecznych”.

PAŃSTWO W DOKTRYNIE FABIANIZMU

Liderzy organizacji (Sidney i Beatrice Webbowie) w 1920 roku przedstawili podsumowanie rozważań na temat brytyjskiego ustroju politycznego na łamach Konstytucji dla Wspólnoty Socjalistycznej Wielkiej Brytanii (*A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain*)⁹. W wyniku dotychczasowych przemysłań i rozwoju doktryny Webbowie zaproponowali ustrój, w którym szczególną rolę mieli odgrywać eksperci. Stwarzali oni gwarancję prawidłowego funkcjonowania systemu fabiańskiej wspólnoty socjalistycznej. Podniesienie ekspertów do rangi nadrzędnej grupy w danym systemie miało ścisły związek z postrzeganiem przez fabianów swojej roli i potencjału. Takie rozwiązanie było konsekwencją elitarności Towarzystwa Fabiańskiego.

W konstytucji fabianie opowiedzieli się za zachowaniem instytucji króla i pozostawieniem Wielkiej Brytanii jako monarchii. Pomimo odrzucenia i walki z wszelkimi przywilejami społeczno-politycznymi zdecydowano się na takie rozwiązanie, ponieważ król/królowa stanowią trwałe elementy tradycji brytyjskiej i spełniają funkcję jednoczącą wspólnotę Zjednoczonego Królestwa i Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Utrzymanie monarchii wiązało się z ograniczeniem kompetencji monarchy w kierunku pełnienia funkcji reprezentacyjnej w polityce zagranicznej państwa.

Na bardzo daleko idące reformy, wręcz o rewolucyjnym charakterze, zdecydowano się względem parlamentu. Izba Lordów została zlikwidowana, a jedynie lordowie prawa weszliby w skład Najwyższego Sądu Apelacyjnego. Izba Gmin została zreorganizowana i przekształcona. W jej miejsce zostałyby powołane dwuizbowy Parlament Narodowy. Dwie izby (Parlament Polityczny i Parlament Społeczny) miały być względem siebie równe. Istotą obu izb był ścisły podział kompetencyjny. W nawiązaniu do powstałej w 1919 roku Ligi Narodów uznano, że sprawy międzynarodowe i polityka zagraniczna zasługują na szczególne potraktowanie i uzyskanie odrębnego statusu¹⁰. Zakres przedmiotowy Parlamentu Politycznego poza wspomnianym bezpieczeństwem zewnętrznym obejmował także bezpieczeństwo wewnętrzne. W związku z tym do kompetencji tej izby miały należeć dodatkowo sprawy kolonii i dominiów, wojny i pokoju oraz sprawiedliwości i porządku wewnętrznego.

W przypadku Parlamentu Społecznego obowiązywała zasada domniemania kompetencji. W zakres przedmiotowy tej izby wchodziły wszystkie obszary problemowe, które nie przynależały do Parlamentu Politycznego. W zakres przedmiotowy Parlamentu Społecznego wchodziły wszelkie sprawy ekonomiczne i polityka gospodarcza, zdrowie, szkolnictwo i edukacja, polityka społeczna, infrastruktura i inne. Fabianie

⁹ Konstytucja nie została przygotowana szczegółowo przez Webbów [Webb 1920: 108], dlatego pewne kwestie pozostają bez odpowiedzi i nie pozwalają na jednoznaczne zdefiniowanie systemu. Jednak, jak zaznaczyli sami Webbowie, chcieli przedstawić propozycje, a następnie potwierdzić swoją argumentacją. Koncepcja państwa nie stanowi koncepcji holistycznej.

¹⁰ Tradycja wydzielenia polityki zagranicznej jako odrębnej władzy sięga w Wielkiej Brytanii XVII-wiecznej koncepcji trójpodziału Johna Locke'a.

wzorowali się na rozwiązaniach municypalnych. Parlament Społeczny działał w tych obszarach, które przynależały do władz komunalnych.

Z wyodrębnieniem dwu izb związany był także podział na gabinet i komitety. Parlament Polityczny dokonywał wyboru rządu działającego tylko w obszarach zarezerwowanych dla tej izby. W związku z tym w skład gabinetu wchodziłby: premier, minister spraw zagranicznych, minister kolonii, dominiów i Indii, minister obrony narodowej oraz minister sprawiedliwości¹¹.

Parlament Społeczny tworzyłby komitety wzorowane na Radzie Miasta Londynu (London County Council). Fabianie wymienili następujące komitety: finansów, zdrowia, edukacji, transportu i komunikacji, górnictwa i pozostałych gałęzi przemysłu po dokonaniu nacjonalizacji tychże, badań ekonomicznych i społecznych, spraw ogólnych.

Zaproponowany przez Webbów model systemu brytyjskiego był rozwiązaniem oryginalnym, niedającym się łatwo zakwalifikować w ramy istniejących systemów rządów. Było to rozwiązanie wykorzystujące elementy systemu parlamentarnego i rządów zgromadzenia. W ustroju fabiańskim wyraźna była supremacja parlamentu. To parlament desygnował na stanowisko premiera i ministrów, a także skład komitetów. Gabinet i komitety ponosiły odpowiedzialność przed parlamentem. Jednak nadrzędność parlamentu została pomniejszona ze względu na wprowadzenie możliwości jego przedterminowego rozwiązania. Jedynym ograniczeniem był okres, w którym parlament uzyskał gwarancję działalności. Kadencja Parlamentu Politycznego trwała 5 lat¹² i nie mogła zostać skrócona wcześniej aniżeli po upływie pierwszych trzech lat od przeprowadzenia wyborów¹³. Wyjątkiem od tego ograniczenia była możliwość samorozwiązania parlamentu po uzyskaniu co najmniej pięciu dwunastych składu osobowego parlamentu.

Zasada dwuizbowości parlamentu zakładała ścisły podział kompetencji przy równoczesnej współpracy. W tym celu powołano Komisję wspólną dla obu izb do rozwiązywania sporów kompetencyjnych [Webb 1920: 109–131].

Webbowie, przedstawiając system wspólnoty socjalistycznej, używali określenia „diarchia”. Termin oznacza występowanie w systemie podwójności. Na płaszczyźnie parlamentarnej występują dwie izby, na płaszczyźnie rządowej mamy do czynienia z podwójnym systemem organów (gabinet i komitety). Zakres przedmiotowy ściśle związał Parlament Polityczny z gabinetem, a Parlament Społeczny z komitetami.

Powyższy model nie do końca daje się wpisać w ramy trójpodziału Monteskiusza, już bliżej mu do trójpodziału Johna Locke’a lub nawet pięciopodziału Beniamina

¹¹ W tym zakresie przedmiotowym nie wymieniono ministra spraw wewnętrznych [Webb 1920: 112], jednak prezentowana lista nie miała charakteru wyczerpującego.

¹² W skład obu izb miało wchodzić tyle samo parlamentarzystów (nie podano ilu). Kadencja Parlamentu Społecznego mogła być krótsza aniżeli Parlamentu Politycznego. Okręgi wyborcze mogły różnić się zasięgiem i liczbą wyborców [Holcombe 1921: 438].

¹³ Webbowie nie wyjaśnili, w jaki sposób miały być przeprowadzone wybory powszechne. Jedynie zasygnalizowali możliwość trzech rozwiązań: wyborów w okręgach jednomandatowych, wielomandatowych lub systemu pojedynczego głosu przechodniego (*Single Transferable Vote*).

Constanta. Jednak nie wolno pominąć władzy królewskiej, która jakkolwiek nie-doprecyzowana, mogła także być odrębną władzą. W szerokim ujęciu diarchiczny model wspólnoty socjalistycznej składał się z władzy: królewskiej, politycznej-prawodawczej (polityka zagraniczna i sprawiedliwość), politycznej-wykonawczej (gabinet), społecznej-prawodawczej (pozostałe obszary niewchodzące w zakres władzy politycznej-prawodawczej), społecznej-wykonawczej (komitety) i sądowniczej.

MUNICIPALIZM

Rozważania przedstawione powyżej mogłyby zostać uzupełnione o następny rodzaj władzy, jaką była władza municypalna. I nie byłoby w tym żadnej przesady, ponieważ diarchiczny system państwowy został przedstawiony stosunkowo późno jak na Towarzystwo Fabiańskie, tymczasem municypalizm stał się stałym i trwałym elementem doktryny fabianizmu już w XIX wieku.

W opublikowanych w 1899 roku *Esejach fabiańskich* nie zaakcentowano szerzej koncepcji municypalizmu. Jednak równolegle do *Esejów* wydano bardzo obszerny Traktat Fabiański nr 8, w którym przedstawiono dane statystyczne na temat poszczególnych obszarów życia w Londynie wraz z propozycjami reform [Smith 1993: 62].

Towarzystwo dwukrotnie opublikowało Fabiański Program Municypalny. Po raz pierwszy uczyniło to w latach 1891–1898, natomiast druga edycja objęła lata 1899–1901. Ponadto wybrane Traktaty rozwijały kwestie samorządowe także w XX wieku. Alan M. McBriar [1949: 76–77] podsumował, że przez pierwsze dwie dekady od powstania Towarzystwo w sposób szczególnie koncentrowało się w swojej działalności na socjalizmie municypalnym. Do tego stopnia, że nazwa Towarzystwa Fabiańskiego wręcz scalała się z terminem „socjalizm municypalny”. Harold Perkin [1977: 112–116] zaliczył fabianizm do kolektywizmu piątego stopnia w siedmiostopniowej skali. Był to tzw. socjalizm gazu i wody, zakładający działania na rzecz całej wspólnoty na poziomie lokalnym¹⁴.

W ramach działań objętych polityką municypalną fabianie dążyli do zreformowania systemu funkcjonowania Rady Miasta Londynu oraz pozostałych dzielnicowych organów przedstawicielskich. Ponadto fabianie opowiedzieli się za poddaniem lokalnej kontroli następujących obszarów i dziedzin życia społecznego: polityka społeczna

¹⁴ Pełna siedmiostopniowa skala XIX-wiecznego kolektywizmu według Perkina zakładała, że na najniższym poziomie państwo interweniuje tylko w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa lub z przyczyn moralnych. Na drugim poziomie przyjęto, że państwo gwarantuje poziom wzajemnych usług na minimalnym poziomie. W przypadku poziomu wyższego państwo wspomagało sferę prywatną w świadczeniu usług. Poziom czwarty zakładał działania na rzecz dużej populacji społeczeństwa, jednak niecałej, ponieważ były to działania zarezerwowane dla poziomu piątego. Działaniem instytucji i urzędów została objęta cała ludność na poziomie lokalnym. Na poziomie szóstym wprowadzono monopol na wybrane obszary działalności państwa. Najwyższy poziom kolektywizacji zakładał nacjonalizację produkcji, dystrybucji i wymiany.

w zakresie poprawy położenia materialnego ludzi najuboższych, bezrobotnych i bezdomnych; polityka zdrowotna w zakresie nadzoru nad placówkami medycznymi i szpitalami; szkolnictwo na poziomie podstawowym i średnim; budowa mieszkalnictwa komunalnego; stworzenie sieci wodociągowej i zaopatrzenie mieszkańców w wodę oraz odbiór nieczystości; przejęcie sieci energetycznej i gazowej; dostarczanie prądu i gazu mieszkańcom; komunikacja miejska; stworzenie rynków kupna-sprzedaży towarów i nadzorowanie rynków sprzedaży mięsa, ryb, mleka, warzyw, owoców, kwiatów; przejęcie wybranych przedsiębiorstw prywatnych i przekształcenie ich w spółki komunalne (np. stocznie rzeczne i port); wprowadzenie liczby miejsc sprzedaży alkoholu i powiązanie jej z liczbą mieszkańców na danym obszarze; utworzenie cmentarzy komunalnych [Ziętara 2013: 403–408].

Według fabianów rachunek ekonomiczny przemawiał za wprowadzeniem municipalizacji w jak największej liczbie dziedzin i obszarów życia społecznego, ponieważ prowadziło to do obniżenia kosztów zarządzania i administrowania poszczególnymi usługami, podnoszenia jakości świadczonych usług oraz poddania poszczególnych branż kontroli demokratycznej. Już te uwagi miały być wystarczającym powodem, aby opowiedzieć się za socjalizmem municypalnym, ale dodatkowo przypomniano, że radni miejscy, podejmując decyzje, powinni kierować się położeniem wszystkich mieszkańców, w tym szczególnie najuboższych. Będąc pod jurysdykcją organów miejskich, otrzymywali szansę na poprawę swojego położenia. A zasada municipalizmu mogła przyczynić się do rozwoju Londynu i pozostałych miast Wielkiej Brytanii [*Municipalization* 1905: 104].

TEORIA RENTY JAKO ELEMENT USTROJU GOSPODARCZEGO

Towarzystwo Fabiańskie nie dążyło do wprowadzenia socjalizmu tylko dlatego, że jego członkowie byli przekonani o tym, że był on rozwiązaniem wszystkich problemów rodzaju ludzkiego. Fabianie opowiedzieli się za socjalizmem, ponieważ uważali, że organizacja produkcji przemysłowej była nieprawidłowa i wymagała zmian oraz że należało dokonać przekształceń w dystrybucji bogactwa [*Report* 1896]. Takie ujęcie socjalizmu oznaczało przede wszystkim skoncentrowanie się na wymiarze ekonomicznym. Jednak fabianie odrzucili to, co Shaw określił mianem ekonomii rewolucyjnej głoszonej przez marksistów. Fabianie z nielicznymi wyjątkami nie starali się zaprojektować własnej teorii ekonomicznej.

Odwołując się do Johna Stuarta Milla oraz Henry'ego George'a, przypomniano, że dla socjalistów idea sprawiedliwości została połączona z koniecznością dokonania nacjonalizacji ziemi lub co najmniej ustanowienia przez Państwo lub samorząd lokalny podatku gruntowego, dóbr kopalnianych i podobnych, które dotychczas nie przynosiły dochodów z ziemi. Fabianie opowiedzieli się za nacjonalizacją kopalń, kolei, kanałów, telegrafów, telefonów i pozostałych monopolii państwowych, natomiast pozostałe należało objąć municypalizacją. Przypomniano, że Towarzystwo dążyło

do wyeliminowania własności prywatnej i będącego jej konsekwencją zawłaszczenia indywidualnego. Tu należy podsumować, że pomimo zapowiedzi fabianie właściwie wciąż poprzestawali na ogólnych hasłach i dopiero *Eseje* przyniosły koncepcję renty.

Znaczenie terminu renty było dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, były to pieniądze przekazywane właścicielowi za używanie jego ziemi lub dóbr. Po drugie, była to część dochodu uzyskanego bez jakiegokolwiek pracy lub poniesienia kosztów niezbędnych do jej uzyskania. Fabianie posługiwali się tym pojęciem w drugim znaczeniu, stwierdzając, że w kapitalizmie występowało wiele dochodów zarobionych niewłaściwie, wiele nieetycznych rent, które wzmacniały, jak to określono, klasę próżniaczą.

Poszukując genezy koncepcji renty, należy wskazać na odbytą w latach 1887–1888 debatę pomiędzy Sidneyem Webbem a Francisem Walkerem, ekonomistą neoklasykiem, przewodniczącym Amerykańskiego Stowarzyszenia Ekonomicznego (The American Economic Association). W kwietniu 1887 roku na łamach „The Quarterly Journal of Economics” Walker wyjaśnił, dlaczego pojawiają się wysokie zyski z pewnych transakcji. Podsumował, że były to konsekwencje gotowości biznesowej, co zresztą określił mianem renty możliwości. W styczniu 1888 roku Webb udzielił odpowiedzi, atakując stanowisko Walkera, stwierdzając, że każdy dochód powinien być rezultatem siły produkcyjnej. Debatą przyśpieszyła wypracowanie przez Webba stanowiska w tej kwestii. Dla fabian renta „była dochodem otrzymywanym bez pracy, renta pozwalała niektórym ludziom żyć kosztem innych. Rentier był naciągaczem, a występowała znaczna liczba takich osób – finansiści, akcjonariusze, właściciele, spadkobiercy i wykwalifikowani pracownicy” [Ricci 1969: 109]. Webb wyodrębnił trzy rodzaje renty: zwykłą, związaną z wykorzystaniem kapitału, rentę wynikającą z możliwości kapitalistów i rentę związaną z koniunkturą gospodarczą.

Shaw zwrócił uwagę na fakt, że „jedynym rezultatem nierówności społecznej w kapitalizmie było stworzenie ogromnej, sztucznej renty możliwości. Tak jak rozwinięte rolnictwo podnosi plon z akra ziemi, tak edukacja może podnieść wartość człowieka. Jednak duże gospodarstwo rolne nie jest w stanie podnieść naturalnej renty z akra, jeśli wszystkie pozostałe akry ziemi nie będą uprawiane na odpowiednim poziomie. W związku z tym różnica pomiędzy najgorszym a najlepszym akrem (innymi słowy: renta ekonomiczna) może zostać ograniczona ostatecznie dzięki równemu poziomowi upraw. W związku z tym, poprzez wykształcenie wszystkich, przywilej społeczny, który jest związany z wykształceniem ludzi kosztem niewykształconych, zostanie zlikwidowany, tak jak to miało miejsce wśród przedstawicieli klasy wyższej” [Shaw 1926: 14]. Z powyższego cytatu wynika, że Shaw zdawał sobie sprawę z tego, że wraz z upowszechnieniem idei równości zostaną ograniczone negatywne zjawiska charakterystyczne dla ustroju kapitalistycznego. Renta ekonomiczna miała ścisły związek z przewagą wynikającą np. z położenia ziemi i uzyskanego wykształcenia. Zdolności stwarzały przewagę jednych osób nad drugimi. Tymczasem wprowadzenie zasady takiej samej efektywności prowadzenia gospodarstwa lub wykształcenia wszystkich na takim samym poziomie wyeliminowałoby uprzywilejowaną pozycję.

Podsumowując fabiańską teorię renty, należy stwierdzić, że: po pierwsze, praca robotnika niewykwalifikowanego zatrudnionego według minimalnych stawek w najgorszych warunkach będzie wyznaczała wynagrodzenie wszystkich robotników niewykwalifikowanych; po drugie, zakładając nieregularny wzrost populacji, ekonomiczne wynagrodzenie będzie równe minimalnej liczbie produktów, które przeciętny robotnik niewykwalifikowany wytworzy, aby utrzymać się i jednocześnie wychować następne pokolenie, które go zastąpi na rynku pracy; po trzecie, bez umiejętności i majątku cały produkt był wynagrodzeniem; po czwarte, produkt dodatkowy lub wartość nadwyżkowa może być podzielona na rentę ekonomiczną, która jest nadwyżką otrzymaną na skutek lepszego położenia uprawianego obszaru ziemi, i na rentę możliwości, która została zdefiniowana jako dodatkowy produkt związany z lepszymi kwalifikacjami lub zdolnościami pracowników, na odsetki od lepiej wykorzystanego kapitału oraz rentę okazji lub zyski będące konsekwencją ubocznych korzyści; po piąte, wspomniane zyski będą osiągnięte w każdym społeczeństwie, gdzie ziemia, zdolności, kapitał będą zróżnicowane, ale cechą ustroju kapitalistycznego jest to, że główne części rent są przetrzymywane przez właścicieli środków produkcji. Im bardziej pracownik jest wykwalifikowany, tym większa szansa na otrzymanie środków z zakresu renty zdolności. W innym przypadku kwalifikacje są efektem lepszego wykształcenia otrzymanego przez dzieci właścicieli ziemskich i kapitalistów oraz własności prywatnej środków produkcji [Briar 1966: 37–38].

Ostatecznie fabianie z wyżej wymienionych rent zaakceptowali rentę ekonomiczną jako właściwą ze względu na wkład pracy, natomiast renta możliwości, odsetki i renta okazji powinny zostać przejęte przez państwo i wykorzystane do wyrównywania szans [Grinberg 1977: 250].

Analizując założenia teorii renty, Sidney Webb przedstawił dane liczbowe, które miały potwierdzić potrzebę jej wprowadzenia. Według tylko szacunkowych danych wartość renty miała wynieść 200 mln funtów w połowie lat 80. XIX wieku. Była to aż szósta część dochodu narodowego. Jeszcze w 1922 roku wartość renty miała wynieść dziewiątą część dochodu narodowego [Facts 1926: 12]. Tymczasem George J. Stigler [1959: 471–472] dowiódł, że Webb popełnił błąd w obliczeniach. Prawidłowa wartość renty wyniosła 60 mln funtów, co stanowiło ok. 5 % dochodu narodowego. Po wyliczeniach Stiglera teoria renty zdecydowanie straciła na znaczeniu. Nic dziwnego, że fabianie stopniowo się z niej wycofali, nawet jeśli początkowo teoria renty w ich rozważaniach miała stanowić istotny element doktryny. Tymczasem można odnieść wrażenie, że po jej przedstawieniu właściwie fabianie tematu nie rozwinęli. Dostrzegł to Alan M. McBriar [1966: 47], który podsumował: „Fabianie zdetronizowali teorię marksistowską, przedstawiając w to miejsce teorię własną, która (choć zrobili to nieświadomie) rozdziela roszczenie od konstrukcji logicznej. Ale teorię renty i jej logiczną konstrukcję trudno uznać za teorię o praktycznej użyteczności, a pomimo nawiązań do niej, jej prawdziwe znaczenie w socjalizmie fabiańskim wydaje się być znikome”. Już po 1920 roku praktycznie teoria renty nie była uwzględniana przez

fabian w ich działalności organizacyjno-programowej, co miało związek z podjęciem ścisłej współpracy z Partią Pracy (Labour Party).

WPLYWY FABIANIZMU

Przedstawiona powyżej doktryna fabianizmu określiła tożsamość ideową Towarzystwa Fabiańskiego. Jednak nie tylko, ponieważ fabianów od samego początku cechowało dążenie do dokonania rekonstrukcji społeczeństwa. W związku z tym fabianie starali się skutecznie oddziaływać na brytyjską scenę polityczną. Ze względu na to, że organizacja miała charakter elitarny, co przekładało się na ograniczone zasoby finansowe, nie mogła w pełni oddziaływać propagandowo. Dlatego fabianie opowiedzieli się za tzw. ideą przenikania (*permeation*). Szybko zrozumieli, że kluczem do propagowania ich idei będzie zdobycie miejsc w instytucjach systemu politycznego. Opanowanie instytucji było łatwiejsze aniżeli bezpośrednio przekonanie ludzi do swoich poglądów. Ponadto instytucje stwarzały także szanse na wywieranie wpływu na wyborców, nie generując znaczących kosztów [Fraser 1930: 8–9]. Propaganda, spotkania, wiece, konferencje stanowiły ważny element taktyki, jednak przenikanie instytucji mogło okazać się skuteczniejsze ze względu na stawiany cel. Fabianie zarezerwowali dla siebie rolę organizacji wpływu politycznego.

Do kluczowych instytucji, które fabianie chcieli opanować, należała Rada Miasta Londynu i Izba Gmin. W celu „przeniknięcia” ideami fabiańskimi samorządu londyńskiego przedstawiciele Towarzystwa podjęli współpracę z Partią Liberalną (Liberal Party). W 1891 roku Sidney Webb napisał Program Londyński (The London Programme) dla londyńskiego skrzydła liberałów, występującego pod nazwą Partii Postępowej (The Progressive Party). W dokumencie Webb opowiedział się za municypalizacją środków kultury i rozrywki, co oznaczało przejście i tworzenie przez samorząd nowych bibliotek, czytelni, parków miejskich, muszli koncertowych, które byłyby powszechnie dostępne [Waters 1989: 49]. Dokument stanowił początek współpracy pomiędzy fabianami a Partią Liberalną. Począwszy od 1892 roku, do 118-osobowej Rady Miasta Londynu¹⁵ było wybieranych średnio 5–6 członków Towarzystwa Fabiańskiego, którzy startowali z ramienia liberałów. Także w tym samym roku pierwszy członek Towarzystwa, Keir Hardie, został wybrany do Izby Gmin. Jednak współpracy z liberałami na forum parlamentu nie uznawano za zadowalającą, ponieważ następnii fabianie zostali wybrani do Izby Gmin dopiero w 1906 roku [McBriar 1966: 252]. Współpraca organizacyjno-ideowa z liberałami nieformalnie trwała aż do 1925 roku, kiedy ostatni z fabianów startujący z listy liberałów stracił szansę na mandat samorządowy. Formalnie współpraca została zakończona

¹⁵ Rada Miasta Londynu do 1919 roku składała się ze 118 radnych pochodzących z wyborów lokalnych w dzielnicach Londynu oraz 19 radnych nominowanych według zasady proporcjonalności uzyskanych mandatów w wyborach lokalnych.

w 1919 roku wraz ze zmianą statutu Towarzystwa i uchwaleniem, że organizacja będzie współdziałać jedynie z Partią Pracy. Jednak droga do uznania laburzystów za jedyne potencjalnych koalicjantów była stopniowa i długotrwała.

Socjaliści brytyjscy podejmowali próby zjednoczenia organizacyjnego. Jednak stanowisko fabianów w tym zakresie było bardzo powściągliwe. Praktycznie do 1914 roku cechowała ich niechęć do tworzenia nowych partii politycznych [Bednarczyk 1995: 47]. Dlatego udział członków Towarzystwa w powołaniu Niezależnej Partii Pracy (The Independent Labour Party) był przykładem sprzeciwu struktur lokalnych organizacji wobec stanowiska londyńskiej centrali. W 1893 roku w Bradford delegacje związkowe, marksistów z Federacji Socjaldemokratycznej, członków Szkockiej Partii Pracy i lokalnych fabianów utworzyły strukturę federacyjną w celu skuteczniejszego oddziaływania na scenę polityczną. Do władz Niezależnej Partii Pracy weszło aż 7 fabianów, co stanowiło blisko połowę składu zarządu (15-osobowego). Należy jednak podkreślić, że wszyscy wybrani fabianie byli członkami kół lokalnych Towarzystwa Fabiańskiego i po podjęciu działalności w ramach nowo powstałej partii jednocześnie zakończyli działalność fabiańską. Tymczasem liderzy Towarzystwa uważali, że angażowanie się w działalność partii, która nie uzyskała znaczącego poparcia ze strony ruchu związkowego, osłabiało sprawę robotniczą. Według władz fabiańskich nowo powstała Niezależna Partia Pracy miała być partią nieskuteczną i niejednorodną ideowo.

Pomimo niechęci wobec prób zjednoczenia ruchu socjalistycznego fabianie wzięli udział w utworzeniu w 1900 roku w Londynie Komitetu Reprezentacji Robotniczej (The Labour Representation Committee). Głównie dlatego, że inicjatorem tego przedsięwzięcia był Kongres Związków Zawodowych (Trade Union Congress), co stwarzało nadzieję na szersze zjednoczenie ruchu socjalistycznego i związkowego. Bez związkowców jakiegokolwiek próby zjednoczenia miałyby charakter ograniczony i pozorny. Na czele Komitetu stał 12-osobowy zespół, w którego składzie jedno miejsce otrzymali fabianie. Mogłoby się wydawać, że to niewiele, jednak wpływ fabianizmu na funkcjonowanie Komitetu był zdecydowanie większy na płaszczyźnie ideowej. Obecność Towarzystwa w Komitecie stanowiła gwarancję dla liberalnych związków, że przyjęta zostanie umiarkowana wersja socjalizmu. Związkowcy byli ukierunkowani przede wszystkim pragmatycznie, natomiast marksistów z Federacji Socjaldemokratycznej i radykałów z Niezależnej Partii Pracy cechowały idee rewolucyjne. W ten sposób fabianie stali się pomostem między dwoma skrzydłami Komitetu. Usytuowani w centrum stanowili o obliczu ideowym Komitetu, a następnie Partii Pracy (od 1906 roku).

Współpraca Towarzystwa Fabiańskiego z Partią Pracy może być rozpatrywana na płaszczyznach: ideowej, organizacyjnej, parlamentarnej i rządowej. Do najbardziej znaczącego przykładu ideowego wpływu fabianów na Partię Pracy należy program *Praca i nowy porządek społeczny* (*Labour and the New Social Order*), przyjęty w 1918 roku. Autorami dokumentu byli lider Towarzystwa Fabiańskiego Sidney Webb i były członek Towarzystwa Arthur Henderson. Podkreśla się, że rola Webba w opracowaniu tego dokumentu była wiodąca [Toye 2003: 23]. W związku z tym

w dokumencie w rzeczywistości przedstawiono fabiańską doktrynę ekonomiczną. Opowiedziano się za wspólną własnością środków produkcji oraz państwową kontrolą nad wszystkimi branżami przemysłu. Powyższa idea została odrzucona dopiero w 1995 roku. Fabianie na bardzo długie lata narzucili Partii Pracy swoje rozwiązanie gospodarcze¹⁶. Idea nacjonalizacji na płaszczyźnie narodowej była uzupełniana ideą municypalizacji na poziomie samorządowym. Te gałęzie gospodarki, które nie zostałyby znacjonalizowane, miały być włączone do zadań lokalnych. Nacjonalizacji byłyby poddane kluczowe dla rozwoju gospodarczego gałęzie (kopalnie, elektrownie, kolej, telekomunikacja), a municypalizacji przede wszystkim usługi (zaopatrzenie w wodę, gospodarka odpadami, dostarczanie gazu i energii, transport zbiorowy). Dodatkowo w programie opowiedziano się za działaniem na rzecz całkowitego zniesienia bezrobocia [Labour 1918: 9–12]. Laburzyści, za fabianami, zaakceptowali ustrój demokratyczny, instytucje państwowe i obowiązujący porządek prawny. Byli, podobnie jak fabianie, zwolennikami gradualizmu, a więc stopniowego reformowania państwa z zachowaniem działań pokojowych. Jednocześnie odrzucono możliwość zmian ustrojowych na drodze wystąpień rewolucyjnych.

Fabianie także mieli wkład w opracowanie nowej struktury Partii Pracy. Celem krótkotrwałym powołania Komitetów Doradczych (Advisory Committees) było monitorowanie obszarów działalności poszczególnych ministerstw i urzędów, natomiast w dłuższej perspektywie chodziło o przygotowanie Partii Pracy do zdobycia i utrzymania władzy w państwie¹⁷.

Ponadto współpraca z Partią Pracy polegała na włączaniu fabianów na listy wyborcze, począwszy od 1900 roku, kiedy to pierwsi fabianie z ramienia laburzystów zdobyli mandaty parlamentarne. W następnych latach liczba fabianów wybranych w wyborach do Izby Gmin z Partii Pracy stale rosła¹⁸. Znalazło to także swoje

¹⁶ Andrzej Zięba podsumował znaczenie słynnej Klauzuli IV w historii Partii Pracy: „Tradycja labourzystowska ze szczególnym sentymentem odnosi się do hasła nacjonalizacji. Długa, sięgająca dziedzictwa socjalizmu fabiańskiego ewolucja idei nacjonalizacji wiąże się z zapowiedziami sławnego programu partii z 1918 roku »Praca i nowy porządek społeczny«. Obejmuje również ożywioną wymianę poglądów wokół ustanowienia własności publicznej podstawowych gałęzi gospodarki oraz uspołecznienia własności ziemskiej, jaka nastąpiła w obozie labourzystów w latach 30. Program nacjonalistyczny był też jednym z głównych tematów dyskusji programowej w partii w ostatnich pięciu dekadach, aż do zasadniczej zmiany orientacji gospodarczej ogłoszonej na forum specjalnej konferencji partyjnej w kwietniu 1995 roku” [Zięba 2001: 107]. A. Zięba, *Współczesne brytyjskie doktryny polityczne*, Temida 2, Białystok 2001, s. 107.

¹⁷ Autorem propozycji powołania Komitetów był Sidney Webb, który w ten sposób wykorzystał doświadczenie fabiańskie. Webb założył występowanie następujących Komitetów: Armii, Marynarki Wojennej i Emerytur; Edukacji, Finansów i Handlu; Spraw Wewnętrznych i Kopalń; Przemysłu; Spraw Zagranicznych; Pracy i Wymiaru Sprawiedliwości; Spraw Lokalnych; Administracji rządowej; Zdrowia Publicznego [Middleton 1949: 181].

¹⁸ W 1906 roku do parlamentu zostało wybranych 20 laburzystów, w tym 4 osoby reprezentowały Towarzystwo. W grudniowych wyborach w 1910 roku Partia Pracy uzyskała 42 mandaty, w tym 8 dla fabianów. W 1924 roku do Izby Gmin zostało wybranych 25 fabianów spośród 151 laburzystów, a w 1929 roku 47 fabianów z 287 laburzystów [Fishel Milburn: 335–336].

odzwierciedlenie na arenie rządowej, kiedy utworzono I i II rząd Jamesa Ramsaya MacDonalda w roku 1924 oraz w latach 1929–1931. W składzie I gabinetu znaleźli się Sidney Webb (Zarząd Handlu) i Sydney Olivier (Minister ds. Indii), natomiast do II rządu MacDonalda weszli ponownie Webb, jako minister ds. kolonii i dominiów, oraz Margaret Bondfield, jako minister pracy, a jednocześnie pierwsza kobieta-minister. Ponadto należy wspomnieć o byłych członkach Towarzystwa, którzy zasiedli w gabinetach: Arthur Henderson, Philip Snowden, a nawet premier J. R. MacDonald. Nieustannie członkowie Towarzystwa zasilali kadry Partii Pracy. Bardzo interesujące dane na temat powiązań fabianów z innymi partiami przedstawił Daniel Grinberg. W 1886 roku na łączną sumę 84 członków Towarzystwa 15 fabianów było powiązanych z Federacją Socjaldemokratyczną, a 13 fabianów należało także do Partii Liberalnej. W 1893 roku w skład Towarzystwa wchodziło 640 osób, z czego 55 współpracowało z Partią Liberalną, 51 z Niezależną Partią Pracy, a 25 z Federacją Socjaldemokratyczną. W 1907 roku spośród 1267 fabianów 76 osób deklarowało współpracę z Niezależną Partią Pracy, 58 z Partią Pracy, a 56 z Partią Liberalną. W 1914 roku na 2786 członków Towarzystwa 101 współdziałało z Partią Pracy, 80 z Niezależną Partią Pracy, a 32 z Partią Liberalną [Grinberg 1977: 144]. Powyższe dane ilustrują, jak na przestrzeni blisko trzydziestu lat zmieniała się obecność fabianów wśród innych partii politycznych. W latach 80. XIX wieku fabianie „przenikali” głównie partię marksistowską i liberałów. W następnej dekadzie preferowali dalszą współpracę z liberałami oraz z nową partią niezależnych laburzystów. Początek XX wieku przyniósł powstanie nowej partii laburzystów, która stopniowo zyskiwała wsparcie ze strony fabianów. Jednak zarówno liberałowie, jak i niezależni laburzyści wciąż stanowili istotne partie powiązane z fabianami. W następnej dekadzie nastąpiła zmiana i dotychczasowych liderów definitywnie zastąpiła Partia Pracy. Towarzystwo Fabiańskie usankcjonowało ten stan, wprowadzając zmiany do statutu w 1919 roku i określając laburzystów jako jedynych pełnoprawnych współpracowników politycznych.

WSPÓŁCZESNOŚĆ FABIANIZMU

Towarzystwo Fabiańskie w 1939 roku zostało przejęte przez Nowe Biuro Badań Fabiańskich (The New Research Fabian Bureau). Praktycznie oznaczało to utratę fabiańskiej tożsamości ideowej. Nowi liderzy nie byli ortodoksyjnymi zwolennikami fabianizmu, a raczej opowiadali się za socjalizmem gildyjnym czy socjalizmem liberalnym (George Douglas Howard Cole). Po II wojnie światowej organizacja weszła w okres bliskiej współpracy z Partią Pracy, co odbyło się kosztem niezależności ideowej. Do 1919 roku Towarzystwo zachowywało znaczącą niezależność programową wobec pozostałych podmiotów politycznych. Było to możliwe dzięki ogromnej pracy intelektualno-propagandowej liderów Towarzystwa i jego członków. Jednak było to także związane z niechęcią młodszego pokolenia członków Towarzystwa, którzy oczekiwali przede wszystkim skuteczności. Dla nich niezrozumiała

była taktyka stopniowych przemian i powolnie budowanych stref wpływów. Młodzi oczekiwali zmian natychmiastowych i widocznych, dlatego już od dekady lat 90. XIX wieku nieustannie podnosili konieczność wspólnego powołania przez ruch socjalistyczny i związkowy jednej partii politycznej. Taktyka Webba i Shawa była bardzo umiarkowana w tym zakresie, ponieważ liderzy obawiali się utraty niezależności i odrębności ideowej. Dopóki „starzy liderzy” byli aktywni zawodowo, dopóty udawało im się bronić organizację przed zakusami „młodego pokolenia”. Wraz z naturalnie dokonaną wymianą pokoleniową doszło do zdobycia władzy przez zjednoczony ruch socjalistyczny i związkowy w Wielkiej Brytanii, ale jednocześnie Towarzystwo Fabiańskie utraciło swoje znaczenie [Stone 2005: 237].

Towarzystwo Fabiańskie nie stanowi ciągłości organizacyjno-ideowej z Towarzystwem przełomu wieków i analizowaną powyżej doktryną fabianizmu. Dla współczesnego Towarzystwa jest to powód do dumy, ale okres ten stanowi zamknięty rozdział. Po II wojnie światowej organizacja uzyskała status think-tanku powiązanego z partiami politycznymi, w tym przypadku z Partią Pracy [Ziętara 2010: 17]. Do najbardziej znanych tego typu organizacji należą niemieckie fundacje polityczne¹⁹. Cechą charakterystyczną tego typu organizacji jest ich ściśle powiązanie z partią macierzystą na płaszczyźnie personalnej i ideowej. Dlatego trudno jest wskazywać na wzajemny wpływ, ponieważ think-tanki spełniają rolę podrzędną względem partii i wykonują działania na płaszczyźnie propagandowej.

Towarzystwo Fabiańskie jest doskonałym miejscem do prowadzenia debaty merytorycznej zwolenników i przeciwników danej koncepcji. Dodatkowo można analizować nastroje i poparcie społeczne, a w przypadku pozytywnego odbioru przyjmując zgłaszane propozycje jako laburzystowskie lub w przeciwnym wypadku wskazać, że były to tylko propozycje przedstawione przez fabianów. Funkcję wywierania wpływu politycznego przez Towarzystwo Fabiańskie można dostrzec np. przy okazji redefinicji tożsamości ideowej Partii Pracy w latach 90. ubiegłego stulecia. W 1993 roku David Piachaud [1993: 2–3] przypomniał, że kolejne porażki wyborcze laburzystów były związane z trwaniem przy klasycznej doktrynie fabianizmu, czyli m.in. idei nacjonalizacji oraz równej redystrybucji dochodu. Do potrzeby zreformowania partii w duchu współczesności nawiązał na łamach publikacji Towarzystwa Tony Blair [1995]. Była to bezpośrednia zapowiedź blairowskiej koncepcji „trzeciej drogi”. W ten sposób Blair wykorzystał fabiański kanał przekazywania i propagowania zmian programowych.

Pomimo zachowania aktualności części doktryny (idea municypalizacji, idea demokracji, gradualizm, konstytucjonalizm, parlamentaryzm, antyrewolucjonizm, antyutopizm) inne jej elementy zostały współcześnie odrzucone: idea gospodarki kolektywistycznej, idea nacjonalizacji gospodarki, antyindywidualizmu, antykapi-

¹⁹ Niemieckie fundacje polityczne są ściśle powiązane z partiami politycznymi: Friedrich Ebert Foundation z Socjaldemokratyczną Partią Niemiec (SPD), Konrad Adenauer Foundation z Unią Chrześcijańsko-Demokratyczną (CDU), Hans Seidel Foundation z Unią Chrześcijańsko-Społeczną (CSU), Friedrich Naumann Foundation z Wolną Partią Demokratyczną (FDP), Hanns Seidel Foundation z Sojuszem '90/Partią Zielonych, a Rosa Luxemburg Foundation z Partią Demokratycznym Socjalizmem (PDS).

talizmu. W związku z tym klasyczna doktryna fabianizmu z przełomu XIX i XX wieku nie może stanowić w całości odpowiedzi na wyzwania współczesności, jednak nadal może być źródłem inspiracji.

ZAKOŃCZENIE

Towarzystwo Fabiańskie przedstawiło doktrynę polityczną na przełomie XIX i XX wieku. Nie była ona koncepcją całkowicie oryginalną, ponieważ w dużym stopniu wykorzystano rozwiązania teoretyczne i praktyczne już istniejące w debacie publicznej. Jednak fabianizm wpłynął na kształt brytyjskiej sceny politycznej. Okazało się, że synteza idei, nawiązanie do tradycji brytyjskiej i umiarkowany program znalazły należne poparcie społeczne. Fabianie nigdy nie wystartowali samodzielnie w wyborach parlamentarnych lub samorządowych, rezerwując dla siebie rolę teoretyków idei i autorów programów politycznych partii, z którymi ściśle współpracowali: Partii Liberalnej i Partii Pracy. Taka współpraca była korzystna dla obu stron: fabianie uzyskiwali dostęp do partyjnej struktury organizacyjnej, której sami nie byli w stanie stworzyć, a zarazem sami wspierali działania partii, legitymizując je przez wykorzystanie poparcia umiarkowanych środowisk reformatorskich.

Działalność Towarzystwa Fabiańskiego wpłynęła na ograniczenie czynnika rewolucyjnego wśród brytyjskiego proletariatu. Propagując reformy systemowe, fabianie przekonali wielu do odrzucenia rewolucyjnej koncepcji marksistowskiej. Dlatego w głównej mierze była to koncepcja opracowana i dostosowana do potrzeb społecznych i wyzwań politycznych Wielkiej Brytanii. Ponadto fabianizm, odwołując się do tradycji myśli brytyjskiej oraz historii tego państwa, nie mógł znaleźć szczególnego zainteresowania wśród marksistowsko zorientowanej europejskiej lewicy kontynentalnej. Pomimo to, że była to doktryna polityczna o charakterze lokalnym, do niej nawiązywał Eduard Bernstein, odwołując się do pozycji związków zawodowych w systemie politycznym. Można dostrzec zbieżność pomiędzy fabianizmem a rewizjonizmem w zakresie gradualizmu i stopniowego przekształcania kapitalizmu w socjalizm. Ponadto idea „długiego marszu przez instytucje” Antoniego Gramsciego stanowi rozwinięcie fabiańskiej idei „przenikania” instytucji. Włodzimierz Lenin krytycznie odniósł się do fabianizmu, jednak sam fakt polemiki oznaczał, że fabianizm był postrzegany jako wpływowa doktryna, którą należy zwalczać.

Fabianie nie poprzestali li tylko na działalności w obrębie Wielkiej Brytanii i podejmowali współpracę z organizacjami społeczno-politycznymi z Japonii, Hiszpanii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Niemiec, co mogłoby najlepiej świadczyć o uniwersalizmie doktryny [Jones 1929: 97]. Dobrą okazją do propagowania idei fabiańskich były spotkania struktur międzynarodowych ruchu socjalistycznego.

Fabianizm nie uzyskał jednak należnego miejsca wśród europejskich doktryn politycznych, ponieważ Sidneyowi Webbowi, liderowi organizacji, udało się narzucić organizacji ideę racjonalizmu i posługiwania się w debacie publicznej argumentami

merytorycznymi i danymi statystycznymi. Fabianie byli pragmatykami, a nie utopistami i wizjonerami. Przede wszystkim chcieli rozwiązywać problemy społeczne i polityczne Brytyjczyków, a dopiero w dalszej perspektywie zbudować ustrój socjalistyczny.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman, Z. 1959. *Socjalizm brytyjski. Źródła – filozofia – doktryna polityczna*, Państwowe Wydawnictwo naukowe, Warszawa.
- Bednarczyk, B. 1995. *Labour Party. Od Tradeunionizmu do Wilsonizmu. Dylematy polityczne, społeczne i ideologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Blair, T. 1995. *Socialism*, Fabian Tract, nr 558, London.
- Facts for Socialists showing The Distribution of the National Income and its Results*. 1926. Fabian Tract, nr 5, London.
- Fishel Milburn, J. 1958. *The Fabian Society and the British Labour Party*, „The Western Political Quarterly”, nr 2.
- Fraser, R. 1930. *A Social Philosophy for Fabians*, Fabian Tract, nr 234, London.
- Grinberg, D. 1977. *Towarzystwo Fabiańskie 1884–1914. Ludzie–Idee–Organizacja*, niepublikowana praca doktorska, Instytut Historii, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Holcombe, A. N. 1921. *The Government of the Fabian Socialist Commonwealth*, „The Quarterly Journal of Economics”, nr 3.
- Holroyd, M. 1998. *Bernard Shaw*, Vintage, London.
- Jones, D. B. 1929. *Fabianizm i Fabianie*, „Droga”, nr 1.
- Kang, S. 1979. *Graham Wallas and Liberal Democracy*, „The Review of Politics”, nr 4.
- Labour and the New Social Order. A Report on Reconstruction*. 1918, W. Speaight & Sons, London.
- MacKenzie, J., MacKenzie, N. 1978. *The First Fabians*, Quartet Books, London–Melbourne–New York.
- MacKenzie, N. 1979. *Percival Chubb and the Founding of the Fabian Society*, „Victorian Studies”, nr 1.
- McBriar, A. M. 1949. *Sidney Webb and the London County Council*, [w:] *The Webbs and their Work*, M. Cole (ed.), Frederick Muller Ltd., London.
- McBriar, A. M. 1966. *Fabian Socialism and English Politics 1884–1918*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Middleton, J. S. 1949. *Webb and the Labour Party*, [w:] *The Webbs and their work*, M. Cole (ed.), Frederick Muller Ltd., London.
- Municipalization by Provinces*. 1905. Fabian Tract, nr 125, London.
- Piachaud, D. 1993. *What's wrong with the Fabianism?*, Fabian Tract, nr 558, London.
- Pease, E. P. 2006. *The History of the Fabian Society*, BiblioBazaar, Charleston.
- Report on Fabian Policy and Resolutions*. 1896. Fabian Tract, nr 70, London.
- Ricci, D. M. 1969. *Fabian Socialism: A Theory of Rent as Exploitation*, „Journal of British Studies”, nr 1.
- Shaw, G. B. 1892. *The Fabian Society: Its Early History*, Fabian Tract, nr 41, London.
- Shaw, G. B. 1926. *Socialism and Superior Brains. A Reply to Mr. Mallock*, Fabian Tract, nr 146, London.
- Shaw, G. B. 1948. *Fabian Essays*, George Allen and Unwin Ltd., London.
- Smith, T. B. 1993. *Indefence of Privilege: The City of London and the Challenge of Municipal Reform 1875–1890*, „Journal of Social History”, nr 1.
- Stigler, G. J. 1959. *Bernard Shaw, Sidney Webb and the Theory of Fabian Socialism*, „Proceedings of the American Philosophical Society”, nr 3.
- Stone, D. 2005. *Capturing the Political Imagination. Think tanks and the Policy Process*, Frank Cass, London–Portland.
- Tokarczyk, R. 1998. *Współczesne doktryny polityczne*, Kantor Wydawniczy Zakamycze.

- Toye, R. 2003. *The Labour Party and the Planned Economy 1931–1951*, Boydell & Brewer Press Ltd., Woodbridge.
- Vlam, A. B. 1951. *Philosophical foundations of English socialism*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Waters, C. 1989. *Progressives, Puritans and the Cultural Politics of the Council 1889–1914*, [w:] *Politics and the People of London: The London County Council 1889–1965*, A. Saint (ed.), The Hambledon Press, London.
- Webb, B., Webb, S. 1920. *A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain*, Longmans, Green and Co., London.
- Willis, K. 1977. *The Introduction and Critical Reception of Marxist Thought in Britain 1850–1900*, „The Historical Journal”, nr 2.
- Zięba, A. 2001. *Współczesne brytyjskie doktryny polityczne*, Temida 2, Białystok.
- Ziętara, W. 2010. *Think tanks. Na przykładzie USA i Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Ziętara, W. 2013. *Towarzystwo Fabiańskie w latach 1884–1939*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

ABSTRACT

The Fabian Society is socialist organization established in London in 1884. Five years later, the Fabians presented the publication *Fabian Essays* which contained the key assumptions of political doctrine, called fabianism. The key ideas of fabianism include a collectivist economy, municipalization, the socialist state and the idea of democracy. The Fabians agreed that changes should be gradual and peace, with respect for the law and the presentation of the importance of British tradition in shaping the national community. At the same time the Fabians rejected solutions that promote individualism and capitalism, revolutionary and utopian changes in the social and political system. However, the Fabian doctrine was not found particular interest in political and social life in Europe due to its local and pragmatic character.

Keywords: The Fabian Society, fabianism, political doctrine, Great Britain, political system, municipalization

BIOGRAFIA

Wojciech Ziętara, dr hab., adiunkt w Zakładzie Ruchów Politycznych Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Zainteresowania naukowe: historia i współczesność doktryn i ruchów politycznych, w tym szczególnie ruchu socjaldemokratycznego, organizacje pozarządowe, w tym miejsce i znaczenie think-tanków we współczesnych państwach; e-mail: wzietara@interia.pl